

Kentleşmenin Krizleri: Salgınlar

İlyas Seyrek

10.05.2020

İçindekiler

Tarihsel Örneklerle Kent ve Salgın	4
<i>Antik Yunan'da Salgın</i>	4
<i>İmparatorluk Roması'nda Salgın</i>	4
<i>Büyük Yıkım Kara Ölüm/Kara Veba</i>	4
<i>Londra'da Veba Salgını</i>	5
<i>Sanayi Devrimi Sonrası Salgın Hastalıklar</i>	5
Günümüzde Salgının Mekansallığı	7

İğne atsan yere düşmeyecek kalabalıklar ve o kalabalıkların uğultusu doldurmuyor artık şehrin sokaklarını. Salgın filmlerinin distopik mekanları gibi, koca koca caddeler bomboş. Şehrin en kalabalık, en cıvıl cıvıl semtlerinin bile sakinleri sadece kediler, köpekler, martılar ve kuryeler oldu. Pek çok dükkan, işyeri, mağaza kapalı. Korona kriziyle birlikte belirli saatlerde ve sokağa çıkma yasağının olduğu günlerde şehirler, terk edilmiş şehirler misali sessiz.

Tabii ki sessiz semtler daha çok tüketim mekanları ile dolmuş semtler. Salgından önce neoliberal ekonomik sistemin ve soylulaştırma pratiklerinin sonucunda belirli semtler kafe, bar, fast food ve butik işletmeler gibi tüketim mekanları ile dolup taşmıştı. Bir semtteki ilgiyi ve kalabalığı da sağlayan bu mekanlar, kalabalıktan kaçınılması gereken böylesi bir salgın durumunda ilk kapanan mekanlardan oldu. Örneğin İstanbul'da Kadıköy, Beşiktaş ve Taksim bir anda boşaldı ve sessizleşti. En gözde sokaklar, artık en sessiz sokaklar.

Yasağın olmadığı günlerde ise belirli semtler hala hareketli. Çünkü iktidarın karantina ve salgın politikaları ekonominin çarklarını döndürmeye devam etme konusunda ısrarcı. İhtiyaçlarının giderilmesi noktasında desteklenmeyen halk evde kalamayıp çalışmak için dışarı çıkmaya devam ediyor ve tehlike altında.

Salgının Coğrafik ve Mekansal Boyutu

Toplumsal yaşamın hemen her evresi ve alanı değişime uğruyor. Tıpkı geçmişte olduğu gibi bugün de salgının sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel sonuçları onu bir hastalık düzeyinden tarihsel bir olgu düzeyine çıkarıyor.

Vakaların yaygınlaşması ve küresel bir salgın haline gelmesi ile birlikte hastalığın coğrafik boyutu gözler önüne seriliyor. Bütün insanlığı ve toplumsal sistemleri küresel çapta etkiliyor ve daha da etkileyecek olması bu salgına farklı bağlamlar içerisinden de yaklaşmamız gerektiğini anlatıyor.

Ayrıca 21. yüzyılın en büyük salgınını yaşadığımız bugünlerde dünyanın her yerinde çeşitli boyutlarda karantina uygulamaları sürüyor. Her salgının bedenlerden başka bedenlere ve mekanlardan başka mekanlara taşınabilmesi ve bulaşmayı engellemek için uygulanan karantina uygulamaları ile salgının sosyo-mekansal bir olgu olduğunun da altına çizmek gerekiyor. Özellikle bulaşmayı engellemek için evlerin, caddelerin ya da tümünden bir şehrin karantina altına alınması başlı başına mekansal bir tedbir olarak ortaya çıkıyor.

Tarihsel verilere de bakarsak insanların yerleşim alanlarının salgın dönemlerinden etkilendiğini görüyoruz. Mevcut ve yaygın yerleşim alanı olarak kentler, kentleşme dinamikleri, bu mekanların yönetimi ve üretimi bu salgınlardan derinden etkileniyor.

Yeni bir toplumsal yaşamın parçası olacak toplumsal mekanları oluştururken mevcut kentlerin salgın hastalıklarla mücadele etmede uygun yapıya sahip olup olmadığını analiz etmemiz ve yeni toplumsal mekanımızı salgınlara göre nasıl kurgulamamız gerektiğini sorgulamamız gerekiyor.

Bugün içinde bulunduğumuz sürecin oluşmasında kentlerin rolünü ortaya koymak ve yaşadığımız kentlerin bu salgından nasıl etkileneceğini öngörebilmek için de salgınların tarih boyunca kentteki dönüşüme ve kentin yeniden şekillendirilmesine dair etkilerine bakmamız gerekiyor.

Tarihsel Örneklerle Kent ve Salgın

Antik Yunan'da Salgın

Tarihteki ilk salgın olmasa da belgelerle ayrıntılarını bildiğimiz ilk salgın M.Ö. 5. yüzyılda Atina'da gerçekleşmiştir.

Helenistik döneme kadar, her Yunan kentinde caddeler ve sokaklar oldukça dar ve sokakların çoğu da birkaç metre genişliğe sahip geçit boyutlarındaydı. Kentin çevresinde çöp ve pislik yığınları birikmiş, bunlar da hastalığa sebep olmuştu. Salgın sırasında da dar sokaklar ve pislik hastaların sayısını arttırmıştı. Atina'daki salgın Atina ile Sparta şehir devletlerinin arasında gerçekleşen Peloponez Savaşları sırasında görülmüştü. Savaştan önce Atina yöneticilerinin, halkı Atina'yı çevreleyen duvarların iç kısmına çağırması sonucunda kentteki artan kalabalık, beslenme bozuklukları ve düşük temizlik koşulları salgına neden olmuştu. Thucydides'e göre şehir nüfusunun %30'u bu hastalık nedeni ile yaşamını yitirmişti.

İmparatorluk Roması'nda Salgın

Kentlerin salgın hastalıkların yayılmasındaki payı ve salgın hastalıkların kentler üzerindeki etkisi döneminin büyük kentlerinden olan Roma'da da görülmüştü. Roma'da çok katlı kira evlerinde su ve atık su, birincisi yukarı, ikincisi aşağı doğru olmak üzere elle taşınıyordu. Roma her ne kadar su kemerleri, yeraltı lağımaları ve taş döşeli yollarıyla mühendislik konusunda kendisini geliştirmiş olsa da uygulamada bunların toplamı etkisizdi ve kent sağlığıyla ilgili ilkelere hiç de sahip değildi. Büyüklüğü ve ağgözlülüğü nedeniyle Roma kendi kendini yıpratmış ve asla kendi ihtiyaçlarını karşılamayı başaramamıştı. Ayrıca büyük bir kentte biriken büyük atık ve çöp kütlelerinin kaldırılmasında hastalığa karşı alınması gereken temel tedbirler eksikti. Bütün bunlar da salgınlar için fırsatlar yaratıyordu.

İmparatorluk'taki aristokratlar genellikle -taşra kentlerde yaşamının kimi faydalarına rağmen- prestiji sebebiyle Roma'da yaşıyorlardı. Fakat bu sınıfa mensup kişiler veba gibi olaylar nedeniyle Roma'da yaşamının mümkün olmadığı zamanlarda da bir kır villasına taşınıyorlardı. Üst sınıfların salgın hastalıklardan kurtulmanın yolu olarak kalabalık ve hastalıklı mekanları terk edip gitmeleri sınıfsal ayrımlar ve ayrıcalıklar sebebiyle sosyo mekansal bir yöntem olarak yaygınlaşmaya başlamıştı.

Büyük Yıkım Kara Ölüm/Kara Veba

Tarihsel süreç olarak Roma'daki salgından sonra Ortaçağ ve salgın denince akla, döneminde çok büyük yıkımlara yol açmış ve Kara Ölüm/Kara Veba diye adlandırılan, yaklaşık 200 milyon insanın yaşamını yitirmesine sebep olmuş veba salgını geliyor. Bu kadar çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine neden olmuş büyük bir salgın pek tabii kentleri yeniden şekillendirmiş ve toplumsal yaşamda büyük değişikliklere yol açmıştı.

1347-1348 tarihlerindeki bu salgından sonra nüfusun yayılması kesilmiş, kentleşmenin hızı oldukça azalmış, hatta durma noktasına gelmişti.

Üst üste inşa edilen evlerin tuvaletlere ve sürekli akan suya sahip olmaması; basık tavanlı bu evlerde kaz, ördek, domuz gibi hayvanların insanlarla beraber yaşamaları ve bunların yanı sıra yetersiz beslenme koşulları salgının yayılmasında etkili olan önemli olgulardı. Kısacası kentlerin düzensizliği ve pisliği, uzun

sürekli savaşlarla beraber yaşanan toplu insan hareketliliği, sefalet ve gittikçe artan ticaretle beraber veba Avrupa'ya yayılmıştı. Vebanın ana giriş kapıları Avrupa'nın liman kentleriydi. Gemilerin ahşap olması sebebiyle veba buralarda barınacak ve üreyecek uygun ortam buluyordu.

Bu yüzyılla birlikte veba korkusu kentten periyodik kaçışlara neden olmuştu ve bu anlamda modern banliyönün tohumları atılıyordu. Zenginler için vebadan korunmak şehri terk etmektir. Ölümden kurtulmak için şehir dışında villalar satın alınmış ve boşalttıkları kent evlerine dönmeden önce konutlarını sülfürle dezenfekte edecek tütsücüler tutmuşlardı.

Ayrıca zenginler, içinde farenin barınma ihtimalinin daha az olduğu taştan evlerde yaşarlarken yoksullar farelerin bolca var olduğu toprak evlerde yaşıyorlardı.

Bu dönemde de salgının mekansal sebepleri kadar, salgının kentteki düzenlemelere etkisi de bulunuyordu. Dönemin siyasi örgütlenmesi/yapısı gereği farklı bölgelerde farklı önlemler alınmıyordu. Yerel yetkililer yayınladıkları genelgelerle de salgının önüne geçmeye çalıştı; pazar alanları her akşam temizlenmeye başlanmıştı.

1356 yılında ilk kanalizasyon sistemi yapılmış ancak çöplerin sokağa ya da Seine nehrine atılmasını önlemek için XVI. yüzyıla kadar tüzükler çıkarılmaya devam etmişti. Karantina, bugünkü anlamda ilk kez 1377 yılında Adriyatik kıyısındaki Ragusa şehrinde uygulanmaya başlanmıştı.

Milano'da yetkililer, hastaları gözden çıkararak evlerine hapsedmiş ya da vebaya yakalanmış olanları şehir dışına sürmüşlerdi. Birçok Avrupa şehri Milano ve Venedik örneklerini benimsemişti. Kimi şehirlerde ise vebaya yakalananların tutulduğu veba evleri vardı ve bu evler genellikle kalabalıktı, birkaç battaniyesi ve çok az erzağı vardı.

Veba Avrupa'da mimariyi, yapılarda kullanılan teknikleri ve temel yapı malzemelerini önemli ölçüde değiştirmişti. Avrupa, vebadan kurtuluşunu bir bakıma, evlerin yeniden planlanmasına da borçluydu. Veba döneminde, yoksullar penceresiz kulübelerini kurutulmamış keresteyle yapıyor, damlarda saman kullanıyorlardı.

Bu dönemde Kuzey Avrupa'da nüfus ve tarımsal üretim azalmıştı, bu durum kentleşmeyi de olumsuz bir şekilde etkilemişti. Bu dönemde son derece az sayıda yeni yerleşim alanı kurulmuş, kentleşme olgusu bir duraklama dönemine girmişti.

Veba, tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü kentlerin hayat akışını kökünden değiştirmişti. Veba uğramayan kentler de vebanın sosyal ve ekonomik alanlarda göstermiş olduğu yıkıcı etkileri derinden hissetmişti.

Londra'da Veba Salgını

Ortaçağ'da da salgınların çoğunun ortak noktası ticaret yolları üzerinden yayılması ve salgın başlangıcının limanlardan gerçekleşmesiydi. 1660'lı yıllarda Londra'da ticaret yoluyla bulaşan veba etkili oldu. Bulaşmayı kolaylaştırıcı diğer bir etken ise Londra'nın Ortaçağ'daki birçok şehir gibi duvarlar içindeki kalabalık yerleşimiydi. Şehrin güneyinde salgın başlayınca sert tedbirler alınmış ve çok sıkı bir karantina uygulanmıştı. Kraliyet ailesi ve aristokratlar kuzeye, salgından uzak bölgelere taşınmıştı. Şehirde kalan yoksul kesim ise vebanın kurbanı olmuştu.

Bir evde vebalı olduğu tespit edilirse veya vebadan ölenler varsa, evlerinin kapısına kırmızı bir haç çiziliyor ve o eve kimsenin girip çıkmasına izin verilmiyordu.

Sanayi Devrimi Sonrası Salgın Hastalıklar

18. ve 19. yüzyıllarda toplumsal yapıda, ekonomik ve siyasi alanlarda ortaya çıkan gelişmelerle birlikte kentlerin yapısında birçok değişiklik meydana geldi. Sanayi kapitalizminin gelişmesi, fabrikalar ve işçileri ile giderek çehresi değişen kentler daha da kalabalıklaşıyordu.

Özellikle fabrikaların çevresinde işçi yoğunluklu apartmanlar ve semtler oluşuyordu. Bu apartmanların ve semtlerin fiziki şartları oldukça kötüydü. Karanlık odalar, rutubetli duvarlar ve işçilerin yaşadıkları odaların, apartmanların aşın kalabalıklaşması hastalıkların üremesi ve yayılması için ideal bir ortam sunuyordu.

Su tesisatının ve belediyenin temizlik çalışmalarının olmayışı bu yeni kent bölgelerinde korkunç kokulara neden oldu, hastalıklı dışkıların kuyulara sızarak yayılması tifo salgılarına yol açtı. Hepsinden kötüsü de yeterli suyun olmayıştı. Su kıtlığı, ev içi temizlik veya kişisel hijyen olanağını yok ediyordu.

Takip eden yıllarda da daha yüksek kentsel sağlık standartlarına ve ev hijyenine sahip olmasına rağmen modern kentler dönem dönem grip ve çocuk felci salgınlarına maruz kalmaya devam etti. Örneğin 1918'deki büyük grip salgınındaki ölüm oranı, Ortaçağ salgınlarının en büyüğü olan Kara Ölüm'deki ölüm oranına neredeyse eşitti.

19. yüzyılın büyük kısmında kentlerin salgınla mücadelesi karantina uygulamaları, temiz havada vakit geçirmek, beslenmeye dikkat etmek ve kenti temiz tutmaya yönelik bir dizi önlemlerle sınırlıydı.

Sıtma ve koleranın şehirlerde yayılmasına engel olmak üzere gerçekleştirilen -19. yüzyılın ortalarına tarihlenen- sanitasyon (temiz içme suyu, insan dışkısı ve kanalizasyonunun yeterli arıtımı ve bertarafı ile ilgili halk sağlığı koşulları) gelişimi ise modern planlama ve inşaat mühendisliğinin temeliydi.

Salgınlarla mücadelede kentin plan ve haritalandırması kullanıldı. Veriler haritalandırıldı ve yayılımın kaynağı bulundu. Örneğin sokağın köşesindeki tulumbadan kaynaklı ölümlerin mekânsal verisi ile tulumaların kırılması ya da kapatılması sonucunda salgın yayılımı azaldı.

Günümüzde Salgının Mekansallığı

Kentin planlarının medikal verilerle çakıştırılması yürütülen tartışmalar için etkili bir araç sağlıyordu. Haritacılığın bilgiyi mekânsallaştırma işlevi kriz zamanlarında ve zorlanan sistem koşullarında anahtar bir rol oynadı. Günümüzde de çeşitli güvenlik riskleriyle birlikte dijital uygulamalarla bu işlevin sürekliliği sağlanmaya çalışılıyor. Haritaların işaret etme ve öne çıkarma özellikleri ile hangi bölgelerin, semtlerin daha riskli olduğuna dair veriler sosyo ekonomik anlamda farklılıkları da ortaya çıkarıyor.

Bugün kapitalizmin sektörel boyutlarının çeşitlendiği ve coğrafik açıdan küreselleştiği bir çağda gerçekleşen yoğun mal ve insan hareketliliğinin küresel salgınlar için gerekli şartları oluşturduğunu hep birlikte deneyimledik. Halkların öz denetiminden yoksun olarak patronların ve yöneticilerin kontrolünde gelişen mal ve insan hareketliliğinin var olduğu, siyasi ve ekonomik iktidarların çıkarları çerçevesinde planlanan devasa nüfus yoğunluğuna sahip merkezi yaşam alanlarının bulunduğu 21. yüzyıl koşulları krizin etkilerinin daha derinden yaşanması ihtimalini taşıyor.

Bu sebeple içinde bulunduğumuz küresel salgın süreci doğrudan mekânı ve coğrafyayı işaret eden farklı boyutlarıyla; küresel, bölgesel ve yerel ölçeklerde mekân politikalarını derinden etkileyen birtakım gelişmeleriyle günümüz kentini sorgulamamızı, kentleri düşünme şeklimizi değiştirmemizi gerektiriyor ve yeni mekansallıklar oluşturmamız için dikkat edilmesi gereken konuları işaretliyor.

Anarşist Kütüphane

İlyas Seyrek
Kentleşmenin Krizleri: Salgımlar
10.05.2020

Bu yazı Meydan Gazetesi'nin 53. sayısında yayınlanmıştır.

tr.anarchistlibraries.net